

кеткенине Қарамурза қайыл қалады хәм «қосылғаның менен қоса ағар», – дегенин билмей қалады [2:246].

Ауқат уақытындағы бундай салт-дәстүрлер, «бас үлестіріу», «кишкене балаға тананың қулағы беріу», «табақ алыу», «пәтия беріу» сыяқлы миллий үрп-әдет дәстүрлериміз халқымыз тәрәпинен күнделікли турмысымызда бүгінгі күнде де кеңнен қолланылып келмекте.

Буннан кейін елге алыстан келген мийманлар менен танысу мақсетінде ауылдың бір топар жигит – қызлары келеді. Отау ишінде бақсылар дуғтарда, жыраулар қобыз бенен толғау, термелерден нама тербетсе, гиржекши әсбабын ғыйқылдатып қосылып шертип, ал отау сыртында хошхауаз қызлардың шыңқобыз, сыбызғыларының жағымлы намалары адамды уйытады.

Ауқаттан кейін бақсы, жыраулар «Алпамыс»ты таңға шекем жырлап шығады.

Автор халқымыздың хош хауаз сазенде екенлигин, олардың хәр қандай саз әсбапта өзлерінің өнерлерін көрсете алатуғынлығын ашып берген.

Ертеңине, «азанда, ерте, хеш ким оянбай елес-қапаста тауға кетеміз, жекпе-жекке. Уйықлап қалмайық» деген Қарамурзаны оятқан Жауынғырды ол «Кетпеймиз. Усы жерде айқасамыз. Кеулінде гирбиң жоқ таза, саудыраған ақ көкірек, кеңпейіл, әлпайым, мийрман халықтың перзенти болған сендей уллы мәрт жигитти, алп күшке ийе палұанды, оның үстине садық досты өлтириуім мүмкін бе?! Нан дузыңды нешше мәрте ишип-жеп, дәстурханыңа түпире аларма едим?! Қыяметлик дос, тууысқан боламыз», – дейди [2:248].

Жазыушы гүрриң композициясындағы «Өтирикти ырас етип айтпаған, Бас кетсе де тууры жолдан

қайтпаған...» деген қарақалпақ шайыры Әжинияздың қосығындағы қатарларды эпиграф етип келтиріу арқалы халқымыздың мәрт, батыр, палұан жигитлерінің бір сөзлилигин, айтқан сертин уақытында орынлайтуғынлығын, досқа садықлығын сыпатлап, Жауынғыр образы мысалында шеберлик пенен ашып берген. Нәтижеде, автор шығарманың көркемлик дәрежесін образлы сәулелендіріуіге ерискен хәм де гүрриң персонажларының психологиялық халатын, образлардың көркем тәбиятын тартымлы түрде белгілеп берген.

«Қууыс үйден қуры шықпа» дегендей, қонақларды сарпайлайды. Мийманларға миллий шапан жауып, «Беллерің бәрқулла беккем болсын!» деп белбеуін тартып бууады. «Басларың аман жүрсин!», деген нийетте, қара қалпақ кийгизеді. «Мына тулпар, саған сауға» деп бір ат инам етеді. Таулы мийманлар кеули толып, бір хәпте сайранлайды, тойларға барады, жарысларды тамашалайды, жырау-қыссаханларды тыңлайды, бәзир-гештектерде болады хәм Аймереке деген қызға ашық болып қалады. Сондай-ақ аңға шығады, көлде балық ұслайды. Жақында келип, Аймерекеге куда түсеміз, Қошым жийеннің тойының бір жағын көтеріп, хызмет етеміз, деп, Жауынғыр менен досларша хошласып, елине рауана болады.

Жууымақлап айтқанда, жазыушы А.Әбдиевтің «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» атамасындағы гүрриңі көркемлігі, идеялық жақтан тереңлігі менен оқыушыда унамлы тәсир қалдырады. Гүрриңде сүуіретленген уақыялардың мазмұнының тереңділігі А.Әбдиевтің хәзиргі дәуір гүрриң жанрын жанрлық хәм көркемлик жақтан рауажланыуына үлес қосып атырғандығын аңдатады.

Әдебиетлар

1. Әбдиев А. «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» // «Әмиўдәрә», 2021, №5, 43-55-б.
2. Әбдиев А. Қарақалпақ қосығы. (Повестлер, гүрриңлер, тымсаллар, интермедиялар хәм сценарийлер). – Ташкент: «Tamaddun», 2021.
3. Қабдолов З. Сөз өнери. – Алматы: «Мектеп», 1982.
4. Камалов Қ. Қарақалпақ повести (жанрдың эволюциясы). – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1978.
5. Түйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2011.
6. Нуржанов П. Әдебиет ҳаққында ойлар. (Илимий, илимий – публицистикалық, әдебий – сынлық мақалалар). – Нөкис: «Билим», 2023.
7. Умунов Х. Адабиёт коидалари. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2002.
8. Сатылханова Т. Қазақ новеллаларындағы деталдың көркемдік қызметі: Философия докторы (PhD) дәр. ал. үш.дайын.дисс. – Алматы: 2019.
9. Оспаналы М.Е. Қазіргі қазақ әңгімесіндегі әдеби интерьердің хызметі. // Keruen scientific journal. M.O.Awezov Institute of Literature and Art. ISSN 2078-8134. Volume 72, № 4. 2021.
10. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Төрт томлық. IV том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қарақалпақ хикояларыдағы бадий изланишлар тахлил қилинған. Тадқиқот объекти сифатида таникли ёзувчи А.Әбдиевнинг «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» номли хикояси ўрганилған. Муаллиф воқеаларни тасвирлашда, халқимизнинг миллий урф-одат, аңғаналарини тасвирлашда, бадий сўздан, мақоллардан, афоризмлардан фойдаланишда ёзувчи маҳорати мисоллар асосида ёритиб берилған. Хикоядаги хар бир эпизодни очиб тасвирлашда, қахрамонлар образини ёритишда бадий деталь, диалог ва х.к. қўлланишдаги услубий изланишлари илмий-назарий асосда тахлил қилинған.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются художественные искания в каракалпакских рассказах. В качестве объектом исследования выбран и исследован рассказ А.Абдиева «Каракалпакская песня или угощайтесь хлебом!». Проанализированы мастерство писателя при использовании художественного слова, пословиц и поговорок, афоризмов при описании событий, национальных традиций и обычаев. На научно-теоретической основе проанализированы стилистические искания писателя при использовании художественной детали, диалога и т.д. в создании образов героев.

SUMMARY. The article analyzes the artistic research in Karakalpak stories. As a research object, the well-known writer A. Abdiev's "Karakalpak song or taste bread!" the story named. In his work, the author's unique skill in describing the events, describing the national customs and traditions of our people, using artistic words, proverbs, and aphorisms is highlighted on the basis of examples. The stylistic researches in the use of artistic detail, dialogue highlighting the image of the characters, are analyzed on a scientific and theoretical basis.

УДК: 821.51

КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТТАҒЫ ИМПРОВИЗАЦИЯ ҚУБЫЛЫСЫ: ИЗЕРТЛЕНИҰИ ТАРИЙХЫ МЕНЕН ТЕОРИЯСЫНЫҢ АЙЫРЫМ МӘСЕЛЕЛЕРИ

К.Г.Матимов – филология илимлери бойынша философия докторы
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: адабиёт, фольклор, санъат, импровизация, импровизатор, шоир.

Ключевые слова: литература, фольклор, импровизация, импровизатор, поэт.

Key words: literature, folklore, improvisation, improvisator, poet.

Импровизация – (французша- improvisation, - итальянша- improvvisazione, - тийкарғы келип шығуы, латын тилинен – improvises (күтпеген, таярлықсыз,

(неожиданный, внезапный) көркем әдебий дөртепени (шығарманы) таярлықсыз, сууырып салып атқаруы ямаса айтыу өнери [11]. Импровизацияның пайда

болыуы дөретиўшилиқ усыл сыпатында раўажланыўының тарийхы халық дөретиўшилиги менен тығыз байланыслы. Ерте дәуірлерден хәр бир халықтың фольклорында импровизация менен жыр жырлаў, дэстан атқарыў әдислери болған. Көпшилиқ халықлардың фольклорлық мийрасларын, әдебиат тарийхын үйрениў барысында импровизациялық талантқа ийе суўырып салып дөретиўшилиқ ететугын өнер ийелери болған. Бундай усыл қарақалпақ фольклоры менен әдебиат тарийхында да болған. Соның ушын усы мақаламызда импровизация қубылысының пайда болыуы, қәлипле-сийи хәм раўажланыў басқышларына, оның теориясының ислеп шығылыуы бойынша үйрениўди максет еттик.

Инсанияттың жәмийетлик турмысында импровизацияның пайда болыуы жүдә узақ дәуірлерге барып тақалды. Халқымыздың бай көркем аўызеки дөретпелери импровизациялық усыллар арқалы дөретилген. Әсиресе, көркем өнер түрлери (көркем әдебиат, музыка, театр, хореография, сүүрет) импровизациялық усыл арқалы раўажланған.

Әйемги Грецияда импровизациялық талантқа ийе болған **әд-рапсод**лар қудайлар хәм қахарманлар ҳаққында қосықлар, жырлар дөретти хәм атқарды. Олар тийкарынан таяр қосықларды атқарыўдан гөре, атқарыў процесинде импровизациялық усыл арқалы жаңа шығарма (жыр) дөретиў уқыбына ийе болды. Бул импровизациялық усыл арқалы дөреткен шығармасын атқарыў процесинде жыршы шығарманың идеялық хәм поэтикалық дүньясын жетилистирип барады. Эпик жыршының импровизациялық қәбилети көпшилиқ халықлардың фольклорында бар. Жыршы (Аэд) атқарған шығармасын екінши орында тәкирарламайды. Жыршының көркемлик дүньясында поэтикалық формулалар қәлиплескен болып, оны дөретиў процесинде пайдаланып отырады [9:46].

«Аэд (грекше *aoidós* - қосықшы) әйемги Грецияда ел гезип импровизациялық таланты менен қосық (жыр) атқарыўшы өнер ийеси. Әйемги Грециядағы ең дәслепки қахарманлық эпослардың жаратыўшысы сыпатында да тән алынады [7:24]. Аэдлер (жыршылар) қудайлар хәм батырлар ҳаққындағы миф сюжетинен қурылған қосықлар дөретип, қолына саз әсбаплары менен қудай жолына қосық айтып, тамаша қурып келген. Оның қолында ямаса ядында арнаулы көркем текст ямаса шығарма болмаған. Импровизациялық уқыптың жетискенликлери менен шығарма дөретип кете берген. Жәмийетлик турмыстың талапларына муўапық Аэдлер (жыршы) дөретиўшилигиниң абырайы түсип, оны ропсодлар қысып шығарады. Аэдлердиң импровизациялық таланты менен қосықлар (жырлар) атқарыўы нәтийжесинде поэзия туўылыуының ирге тасы қалана баслады. Рапсодлардың тарийх майданына кирип келиўине аэдлердиң дөретиўшилиқ тәжирийбелери салмақлы болды.

Салтанатлы байрамларда поэзиялық шығармалар таңлаўында рапсодлар айрықша көзге тасланады. Рапсодлар лирикалық хәм қахарманлық шығармаларды көркем образлы етип атқарыўда айрықша композиция жаратты. Булардың дөретиўшилигинде аэдлердегидей музыкалы инструментлер болмады, әсиресе, эпикалық (қахарманлық) шығармаларды атқарыў процесинде қолына ҳаса сыяқлы таяқ услап туратуғын болған. Бул таяқ шығарманы атқарыў процесинде импровизация ушын механикалық тәсир жасаған [7:309].

Немис әдебиаты тарийхында шпильманлар импровизациялық усыл менен дөретилген шығармасы «**миннесанг**» деп аталып, бир неше лирикалық жанрларды (рыцар лирикасы, вагант лирикасы, шпильманлардың сиясий хәм дүньяўий поэзиясы, аўыллық хәм сарай поэзиясы хәм т.б) бирлестириледи [1:415; 10:648].

Скандинавия менен Ислания поэзиясында скальдлар айрықша орын ийелеп, импровизациялық усыл менен дөретиўшилиқ еткен [8:486-490]. Ирландия хәм Англия әдебиатларында импровизациялық усыл менен поэзиялық шығармалар дөреткен **бард**лар айрықша әхмийетке ийе болған. Бард ески друид тайпаларының бири болған кельт халықлары арасынан шыққан шайыр хәм қосықшылар. Ирландиялық бардлар руў-қәўим, халық тарийхы хәм дәстүрлери менен, сондай-ақ поэтикалық көркемлик бояўлар, усыллар (аллитерация, ассонанс, парарифма хәм т.б.) менен сатиралық қосықлар дөретти [7:25].

Импровизациялық уқып пенен дөретиўшилиқ әйемги рус фольклорында, былиналарда да айрықша әхмийетке ийе болған. «Сказители- (әңгимешилер) – рус эпосының профессионал хәм профессионал емес атқарыўшылары болып табылады. Олар рус қахарманлық былиналарын ер адамлар «Илья хәм Идолище», «Алеша хәм Тугарин», «Илья Муромец» хәм Калин-царь» хәм т.б. атқаратуғын болған. Ал, хәйеллер болса «Бабы старины («Кексе хәйеллер») «Чурило хәм Катерина», «Добрыня хәм Алеша» сыяқлы шығармаларды атқарыўды абзал көретугын еди. Булар тийкарынан импровизациялық усыллар менен атқарып, жаңа вариантлар, көркем-поэтикалық бояўлар менен үлкен тәсир қалдырған [12].

Рус фольклорында скоморохларда импровизациялық усыллар менен дөретиўшилиқ еткен. Скоморох – (эжайып ойыншы, кеўилли адам, куўнақ) әйемги Россиядағы өзиниң әдеттеги куўнақ, кеўилли шығармаларын ески халық саз әсбаплары менен музыкалы ырғақ пенен атқаратуғын (тамаша көрсететуғын) шайыр тәбиатлы импровизатор қосықшы. Скоморохтың репертуарында хәзил, юморлық хәм сатиралық бағдардағы қара сөз бенен аралас келетуғын шығармалар болған. Россияда XI-XVII әсирлерде скоморохлар күшли раўажланып, ел аралап, бир аўылдан екінши аўылға барып дөретиўшилигин ашық майданларда қойып келген. [4:376].

Украин халықларының әйемги фольклорында импровизациялық усыл менен дөретиўшилиқ еткен кобзарьлар эпикалық жанрлардың жырлаўшыларының ўәкили. Кобзарьлардың репертуарында диний жырлар, дидактикалық қосықлар, эпикалық балладалар, хәзил-юморлық шығармалар болды [2:365].

Бундай әдебий қубылыстар өзбек әдебиаты хәм фолькларында да гезлеседи. Өзбек фольклоры хәм әдебиаты тарийхында импровизацияны **бадиха** деген атама менен жүритсе, импровизациялық талантқа ийе болған импровизатор шайырды **бадихағүй шоир** деп атайды. «Бадиха – (арабша сөз болып ойлаўсыз, бирден айтылған шырайлы сөз, тапқырлық» [5:61] -деген мәнини аңлатады. Бадиха (импровизация) күшли тәжирийбе, талант пенен байланыслы әдебий қубылыс болып табылады. Өзбек әдебиаты хәм фольклоры тарийхында бахшилар, аскияшылар, лапгөйлер, қызықшылар, масхарапазлар, ертекшилер, әңгимешелер өнеринде бадихағүлик (импровизация) айрықша әхмийетли рол ойнайды. Аския, қызықшы хәм айтыс сыяқлы халық аўызеки жанрлары толығы менен бадихағүликке (импровизация) тийкарланады.

Өзбек әдебиаты тарийхында Пұлкан шайыр, Ислам шайыр, Фозил Иўлдош улы, Эргаш Жуманбулбул улы сыяқлы бахши-шайырлар, Юсуфжан қызықшы, Жўрахон Султонов, Абдулхай Махсум Қозоқов сыяқлы сөз усталары дөретиўшилигинде импровизация (бадиха) әхмийетли рол ойнаған.

Орта әсир жазба әдебиатында да импровизацияға (бадиха) итибар күшли болған. Жазба әдебиатта мушоирлар импровизация (бадиха) усылы менен атқарылған. Бадихалар (импровизация) дәстүри менен

шығарма дәретиу, атқарыу Әлийшер Наўайы заманынан бастап раўажланған [13].

Импровизациялық усыл көпшилик дүнья халықларының мәдениаты тарийхында, фольклоры менен әдебияты тарийхындағы дәретиушиликте айрықша әхмийетли әдебий кубылыс болды. Импровизациялық усыл башқұрт фольклоры менен әдебиат тарийхының әдебий процесинде ерте дәуірлерден бастап раўажланған. Башқұртларда импровизациялық укыпқа ийе шайыр, дәретиушилерди *сәсэн* деп жүриткен. Сәсэнлер импровизатор сыпатында заман, дәуирге дәретиушилик қатнас жасап, сыпатлама бере отырып, әхмийетли дәретиушилик функцияны атқарып келген [3:265].

Татар халқының фольклоры менен әдебияты хәм мәдениаты тарийхында импровизациялық таланқа ийе өнер түрин *чичәнлар* тарийхый-қахарманлық, лиро-эпикалық (ашықлық) характериндеги эпикалық жырларды хәм хәр қыйлы тематикалық жанрларды өз ишине қамтыйтуғын халық қосықларын импровизация менен атқарады [6].

Қырғыз халқында импровизациялық талантқа ийе *ирчи, бақчи, ақын, манасчилар* айрықша көзге тасланады. XIII әсирдеги Кетбұға Шыңғысхан басқыншылығы дәуірінде өмир сүрген ақын-импровизатор. Оның өмири хәм дәретиушилиги бойынша аңызларда, тарийхый жырларда хәм түрклер шежиресинде мағлыұматлар қалған. Көрнекли шешен хәм комузшы («қобызшы» жырау) болған хәм даўлы мәселелерди шеше алатуғын әдил қазы болған. Халық Кетбұғаның өзиниң аллегориялық жырында комузда (қобызда) ойнауы менен, Шыңғысханға үлкен улы Жошының өлими туўралы хабарды қалай хабарлағаны аңызда сақланған [14]. Халықтың көркемлик дүньясының раўажланыуына әхмийетли роль ойнаған.

Туўысқан қазақ халқында *ақын* – поэзиялық шығармаларды (өлең, жыр, терме, дәстан) дәретип, аўызша атқаратып келетуғын өнер ийеси. Халықтың көркемлик дүньясын қәлиплестирип, руўхый дүньясын байытып, импровизациялық усыл менен көркем-эстетикалық ой-пикир дүньясын қәлиплестирген жыршы болып табылады. Қазақ әдебияты тарийхында ақын уғымының мәниси кең. Қолына домбыра алып өлең (қосық) айтқанды, топ-жыйын алдында айтысқа түскенди ақын деп атайды. Ақын уғымы жырау, жыршы, өлеңши сыяқлы түсиниклерди де өзінде жәмлеген. Аўызеки әдебиатта ақын өлең (қосық) жыр-дәстанларды импровизациялық усыл менен шығарып хәм атқарыушы болған. Халықтың сөз өнеринде ертеден қәлиплескен дәстүр бойынша талантлы ақындар өлеңди турған жеринде, дәретиушилик таярлықсыз суўырып салып (импровизация) айтқан. Бундай жағдайда өлеңди (жырды) домбыра, қобыз сыяқлы саз әсбаплары менен қосылып орынланған.

Қарақалпақ халқының фольклоры тарийхында импровизациялық талантқа ийе өнер ийелери жырау, бақсы, шешен, лаққы, лапгөй хәм шайырлар (төкпе шайыр, айтыс шайырлары) айрықша көзге тасланады. Булар импровизациялық таланты менен аўызеки көркем әдебий шығармалар (терме-толғау, қосық, тарийхый жырлар, салт-дәстүр жырлары, дәстанлар, аңыз-әңгимелер, күлкили сөзлер (анекдотлар), лап сөзлер) дәретип хәм атқарып келген.

Жыраулар тек ғана сөз өнериниң ийеси болып қалмастан, сазгер, композитор, музыкант хәм актёрлық талантқа ийе болғанлығын да көриўге болады. Жыраулардың дәстан жырлағанда образға кириўи, оның сөзи хәм хәрекет-мимикаларында анық байқалады. Демек жырау дәстан атқарыу процесинде кур дүзетип үлкен дала театрын жарата алған.

Поэтикалық импровизация – жырау-бақсыларда, шайырларда алдын-ала таярлықсыз белгиленген бир сюжет ямаса тема бойынша жырды (қосық) суўырып

салып шығарма дәретиу болып табылады. Қарақалпақ халқының жырау-бақсылары, шайырлары суўырып салыўға (импровизаторлық) шебер болған. Бул әдебий кубылысты дәретиушилик ушын әхмийетли болған дәстүр деп түсинген. Хәқыйқый импровизаторлық өнер болып есапланатуғын айтыс (жуўап айтысы, дәсме-дәс айтысы хәм шайырлары айтысы) сөз өнериниң бийик шыңы болып табылады. Хәўескер жигит-қызлардың дәсме-дәс айтысларында, жуўап айтысларында хәм профессиональ шайырлар айтысларында импровизатор шайырлардың сөз жарысындағы қәбилети сынға түскен.

Халық тәрәпинен сөз өнериниң әхмийети, импровизациялық шеберлиги баҳаланған. Импровизатор шайыр халық тарийхын, мәдений мийрасларын, аўызеки әдебиятын, руўхый дүньясын, миллий салт-дәстүрлерин, этнографиясы менен халық даналығын жетик билетуғын болған. Мине, усы энциклопедиялық көркем әдебий билимлер олардың сөз сапалауында, айтыста үлкен әхмийетке ийе болған.

Көркем өнер түрлериндеги импровизациялық кубылыслар хәққында дәслепки пикирлер Сократ, Платон, Аристотель шығармаларында ушырасады. Әйемги Грецияда Сократ, Платон хәм Аристотель тәрәпинен ислеп шығылған еликлеу теориясы да импровизация менен байланысly.

Сөйлеу менен тилдиң раўажланыуының импровизациялық кубылыслары (белгилери) туўралы П.П. Блонский, М.М.Бахтин, А.Р.Лурия, В.Я.Коровина хәм басқа да алымлар изертледи. Ал, М.Т.Цицерон, М.В.Ломоносов, Д.Карнеги, М.Мамардашвилилер мийнетлеринде шешенлик (ораторлық) өнерлериндеги импровизацияның әхмийетли тәрәплери (роли) хәққында тужырымлы пикирлер билдирилген.

Поэзиялық (әдебий) дәретиушилик процесиндеги импровизациялық әдебий кубылыслар хәққында шайыр-жазыушылардан М.Монтень, И.В.Гете, О.Бальзак, А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, И.А.Гончаров, Л.Н.Толстой, В.В.Маяковский, А.Т.Твардовскийлер жоқары баҳалады.

Импровизациялық усыл халық аўызеки дәрәтпелеринде дәретиушилик процесиндеги тийкарғы усуллардың бири болып, ол дәретиушиликте үлкен әхмийетке ийе болған дәстүрли жол болып қәлиплескен. Атап айтқанда, жыраулар дәретиушилиги әйне пайытында импровизациялық усуллардан өнимли хәм мақсетли пайдалана алған. Егер де жырауда импровизациялық укып болмаса ол дәстанды поэтикалық шеберлик пенен атқара алмайды. Және де дәретиушилик тәжирийбесинде хәм атқарыу процесинде дәстан сюжетине, көркем образлар, қахарман характерин ашып беріу импровизациялық усуллар арқалы ересе алады. Солай етип, дәстанның көлеми де мазмұны да, идеялық хәм көркемлик дүньясы да артыуы мүмкин.

Көркем әдебиатта, әсиресе поэзияда импровизация дәстүри айрықша әдебий көркемлик хәм поэтикалық дәретиушиликтеги усыл, әдис ямаса қосық дәретиу техникасы сыпатында баҳаланады. Шайыр-импровизаторда қосық дәретиудің импровизаторлық техникасын хәм көркем поэтикалық формалар, дәретиушилик усуллар, көркемлеу қураллары оның поэтикалық дүньясында қәлиплескен болыуы керек.

Дүнья әдебиятында көпшилик уллы сөз шеберлеринде импровизациялық талант болған. Олардың импровизациялық дәретиушилигиниң нәтийжесинде жаңа шығармалардың дәслепки вариантлары оның поэтикалық дүньясында пайда болған. Мине, импровизация менен пайда болған шығармасын кейинги дәретиушилик процессте жетилистрип отырған.

Импровизация дәстүри айтыс жанрында жүдә шеберлик пенен раўажланғанлығын көриўге болады. Қарақалпақ халық аўызеки дәретиушилигинде қыз-

жигитлер айтысы (жуўап айтысы) хэм шайырлар айтысы импровизациялық әдебий қубылыс арқалы пайда болған.

Қарақалпақ әдебиятында Жийен жырау, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Өтеш хэм соңғы дәуірлердеги Аяпберген Мұсаев, Садық шайыр, Рам шайыр, А.Дабылов, Т.Жумамуратов, И.Юсупов хэм т.б. шайырлар дәретіушилигинде көриўге болады. Бул шайырлардың поэтикалық дәретіушилигинде импровизациялық уқып болған.

Жуўмақлап айтқанымызда, дүнья фольклористикасы хэм әдебияты тарийхында импровизация қубылысының теориясы пайда болыўы, қәлиплесийи хэм раўажланыў басқышлары бойынша усы мақалада азыкем сөз еттик. Қарақалпақ фольклористика илиминде жырау хэм баксылардың дәстан дәретіу импровизациясы, халық қосықтары, салт-дәстүр жырлары, шешенлик өнери хэм күлкили әңгимелердің дәретіуиндеги импровизация усылының әхмийети үйренилиўи зәрүр деп есаплаймыз.

Әдебиятлар

1. Алексеев М. П., Жирмунский В. М. и др. История зарубежной литературы. Средние века и Возрождение. - М.: «Высшая школа», 1987.
2. Барабаш Ю. Я. // Киреев — Конго. - М.: Большая российская энциклопедия. 2009.
3. Бұранғолов Мөхәммәтша - Сәсән аманаты: - Өфө: Башкортостан «Китап» нәшриәте. 1995.
4. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская. - М.: Сов. Энцикл., 1966.
5. Куранов Д., Мамажанов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. -Тошкент: «Академнашр», 2010.
6. Мухаметзянова Лилия Хатиповна. Татарские книжные дастаны: история становления жанра и поэтика. Автореферат: диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Казань – 2015
- 7.Словарь Литературоведческих терминов (редакторы-состовители Л.И.Тимофеев и С.В.Тураев). -Москва- «Просвещение», 1974.
8. Самарин Р.М. Поэзия скальдов. // История всемирной литературы. - Т-2. -М.: 1982.
9. Тронский И.М. История античной литературы. -Москва: «Высшая школа», 1988.
- 10.Веселовский А. Н. Историческая поэтика. - М.: «Высшая школа», 2010.

Интернет сайтлар

- 11.<https://ru.wikipedia.org/wiki>
12. <https://arzasamas.academy>
13. <http://e-adabiyot.uz/adabiyotshunoslik/atama/556-atamalar.html>
14. <http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/culture/ccssn/>

РЕЗЮМЕ. Мақалода бадий адабиётда, поэзияда импровизация дәстури адабий, бадий ва поэтик маҳорати сифатида баҳоланади. Шоир-импровизатор ижодиётда импровизаторлик техникаси ва бадий поэтик формалар ижодкорнинг поэтик дунёсида шаклланиши ҳақида сўз этилади.

РЕЗЮМЕ. Мастерство импровизации, особенно его традиции, автор изображает как одну из особых традиций поэтического творческого метода исполнения стихотворений, причем как один из приемов создания стихотворений. Поэт-импровизатор в процессе создания стихотворения использует приемы импровизации, поэтические формы, литературные приемы, выразительные средства и автор с их помощью может широко описывать поэтический мир.

SUMMARY. Author depicts improvisation skill especially its traditions as one of the special tradition of poetic creative method in performing poems, moreover as one of the technique of creating poems. Poet-improvizor in poem creating process uses techniques of improvisation, poetic forms, literary methods, expressive means and author with the help of this means can widely describe poetic world.

NOSIR FOZILOV ESSELARINING BADIY-MA'RIFIY XUSUSIYATLARI

S.Matchanov – pedagogika fanlari doktori, professor

Circhiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: millatparvar adiblar, ijodiy biografiya, tarixiy hujjatlar, ijodiy tajriba, asarning yaratilish tarixi.

Ключевые слова: писатели-националисты, творческая биография, исторические документы, творческий опыт, история создания произведения.

Key words: nationalist writers, creative biography, historical documents, creative experience, history of creation of the work.

Xotira insonni doimo oʻtmish va kelajak bilan bogʻlab turadi. U bosib oʻtgan yoʻl haqida shunchaki tarix boʻlib qolmasdan, kelajak toʻgʻrisida chuqur oʻylarga toldirishi, aqlu shuurimizni muammoning ildizini topishga yoʻnaltirishi jihatdan muayyan tarbiyaviy maqsadga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Jahon adabiyotida xotiranaivislikning yuksak va xilma-xil namunalari yaratilgan boʻlsa-da, XX asr oʻzbek adabiyotining tamal toshini qoʻygan Mahmudxoʻja Behbudiy, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Choʻlpon, Usmon Nosir kabi millatparvar adiblar toʻgʻrisida shu xildagi xotiralarning yoʻqligi, H.Qodiriyning A.Qodiriy haqidagi asarlarini hisobga olmaganda, O.Sharafiddinov, N.Karimov, B.Qosimovlarning tadqiqot xarakteridagi ishlarida esa asosan tarixiy hujjatlarga tayanganligi mazkur yozuvchilarning hayotiy va ijodiy biografiyasini yaxlitlikda oʻrganishga izn bermasligi tabiiy.

Shunga koʻra, Gʻ.Gulom, Oybek, A. Qahhor, Mirtemir, M.Shayxzoda, H.Gʻulom, S.Ahmad, S.Zunnunovalardan tortib, Oʻ.Umarbekov, E.Vohidov, A.Oripov, Sh.Xolmirmirzayev, T.Murodgacha bir necha avlod ijodkorlariga oid taqdirar talqinining badiiy gavdalanirishi "Topdim-u yoʻqotmadim" kitobning tilga olishga arzuqulik jihatidir. Agar undan M.Avezov, S.Muqonov, Gʻ.Musrepov, Gʻ.Mustafin kabi taniqli qozoq adiblari haqidagi voqeiy hikoyalarining ham oʻrin olgani nazarda tutilsa, xalqlar doʻstligi bilan bogʻliq adabiy-maʼrifiy qimmatini yanada ortadi.

Oʻzbek, qozoq va qoraqalpoq xalqlarining urf-odatlarini milliy mentaliteti va ogʻzaki ijodi namunalariga xos maʼno nozikliklarini chuqur tushunishi, qolaversa, Oybek, Gʻ.Gʻulom, M.Avezov va S.Muqonovlar kabi ustoz adiblar eʼtirofi va gʻamxoʻrliklaridan bahramandlik yosh yozuvchini badiiy mahoratini oshirish ustida tinmay izlanishga daʼvat etadi.

Aynan taniqli soʻz sanʼatkorlarining ijodiy tajribasi N.Fozilov uchun mahorat maktabi vazifasini oʻtagani "Ustozlar davrasida", "Bir otar toʻpponcha", "Munavvar lahzalar", "Eslasang diling yorishur", "Ustozlar soʻzlaganda", "Toshkentning nosi", "Said Ahmad noming baland" nomli kitoblari kirgan esselari va voqeiy hikoyalaridagi badiiy ijodning gʻoyatda serzahmad va oʻziga xos sanʼat turi ekanligi xususidagi kuzatishlarida aniq-ravshan sezilib turadi.

Har bir asarning yaratilish tarixi bilan bogʻliq oʻz tarjimai holi boʻlganidek, "Topdim-u yoʻqotmadim" kitobining ham oʻz tarixi bor. Kitob yaratilish vaqti jihatidan chegara bilmaydi. Gap shundaki, unda adibning qalbida adabiyotga, badiiy ijodga qiziqish va mehr-muhabbat uygʻongan ilk bolalik davridan toʻ ustoz soʻz sanʼatkori darajasiga yetishgan davrigacha boʻlgan ijod ahli bilan yelkama-yelka oʻz boshidan kechmish-kechirmishlari ibratomuz hikoyalar tarzida qalamga olinadi. Muhimi, muallif xotiranaivisligi bir kishining ijodiy taqdiriga doir shunchaki esdaliklar boʻlmay, ijodda hamnafas, hayotda yelkadosh yozuvchilarning shaxs va qalamkash sifatidagi